

جایگاه اطلاع‌رسانی در گفت‌وگوی تمدن‌ها

محمد رضا کیانی^۱

“ای مردم همانا شما را از یک مرد و یک زن آفریدیم و شما را ملت‌ها، نژادها و قبیله‌ها گردانیدیم تا یکدیگر را بشناسید...”
سوره حجرات، آیه ۱۳

چکیده: این مقاله ابتدا مقدمات ارتباط و اطلاع‌رسانی را معرفی می‌کند و به تفاوت میان این دو می‌پردازد. آنگاه با تبیین ساختار گفت‌وگو و سپس بررسی کوتاهی از نظریاتی که درباره روابط ملت‌ها و تمدن‌ها در سطح بین‌المللی ابراز شده است، کارکردهای علم اطلاع‌رسانی در عرصه گفت‌وگوی تمدن‌ها را بررسی می‌کند.

مقدمه

اندیشه‌ها، تجارب و حتی بخش وسیعی از احساسات آدمی امروزه از طریق نمادهای تصویری، صوتی و حرکتی به مخاطب منتقل می‌شود. در این میان زبان در طول تاریخ تمدن بشر به‌عنوان مهم‌ترین و قدیمی‌ترین نظام ارتباطی میان انسان‌ها جایگاه ویژه‌ای را دارا بوده است. قصه‌ها و افسانه‌های عامیانه، دعاها و تجاربی که سینه به سینه از نسلی به نسل بعد منتقل شده‌اند شاهدی زنده بر این ادعاست.

پس از زبان گفتاری که بارزترین شکل گفت‌وگو میان انسان‌هاست، زبان نوشتاری در عرصه تمدن بشری چهره نمود و حجم سنگینی از بار ارتباط آدمی را در پیچ و خم تاریخ بردوش کشید. با تکمیل چاپ در قرن پانزدهم توسط گوتنبرگ رنسانس علم آغاز شد و کتاب به‌عنوان اصلی‌ترین ابزار گفت‌وگوی رسمی و متفکرانه میان افراد یک جامعه و بعدها میان جوامع

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران

مختلف، از طریق ترجمه به زبان آن جوامع یا گسترش زبان‌ها در سطح بین‌المللی مطرح شد. اکنون حجم گسترده‌ای از دانش، تفکر، احساسات، هنر، و فرهنگ بشری که مواد اولیه هر تمدنی است در این صفحات سفید دوست داشتنی مضبوط، و پلی است میان جوامع، فرهنگ‌ها، و تمدن‌ها در سطح جهان. محمل‌های دانش از سنگ و چوب در قرون اولیه تاریخ، اکنون به دیسک‌های رایانه‌ای، میکروفرم‌ها و حافظه شبکه‌های اطلاعاتی ملی، منطقه‌ای، و جهانی ارتقا یافته است. اطلاع‌رسانی با تبیین ساختارها و شناخت محتوای این ارتباطات، نقش عمده و ویژه خود را در گفت‌وگوی تمدن‌ها ایفا می‌نماید.

ارتباط، اقیانوس شناخت

در فرهنگ وبستر^۱ ارتباط "عمل انتقال، اظهار، بیان، و گفت‌وگو میان یک فرد و افراد دیگر" تعریف شده است. در تعریفی جامع‌تر برلسون و اشتانیر^۲ معتقدند: "انتقال اطلاعات، ایده‌ها، انگیزه‌ها، مهارت‌ها و غیره، از طریق استفاده از نمادها، کلمات، تصاویر و شکل‌ها، اعداد، نمودارها و غیره، عمل یا فراگرد انتقالی محسوب می‌شود که معمولاً آن را ارتباط می‌گویند"^۳. هر ارتباطی حداقل به ۳ عنصر اصلی نیازمند است: منبع، پیام و مقصد. به عبارتی باید پیامی از یک منبع فرستنده ارسال و توسط حداقل یک گیرنده در مقصد ارتباط دریافت شود تا فرایند ارتباط کامل گردد.

ارتباط ممکن است یک سویه و یا دو سویه باشد. در ارتباط یک سویه فرستنده صرفاً پیام را ارسال می‌کند و گیرنده تنها به دریافت پیام می‌پردازد ولی در ارتباط دوسویه گیرنده و فرستنده به‌طور متناوب جایگاه خود را عوض می‌کنند. روشن است "گفت‌وگو" که موضوع بحث ماست از نوع ارتباط دوسویه است.

در ارتباطات نوین شاهد دو نوع بدعت و نوآوری بوده‌ایم: اول تحول در حرکت افراد و سرعت بخشیدن در حرکت مکانی از طریق راه‌آهن، اتومبیل، خطوط هواپیمایی و... و دوم تحول در حرکت پیام‌ها، که در این نوع، افراد در مکان جابه‌جا نمی‌شوند و یا این حرکت بسیار کم است و ما شاهد سرعت و سهولت حرکت پیام هستیم. مانند انتقال پیام‌ها از طریق رادیو، تلفن، تلویزیون، روزنامه، کتاب و شبکه‌های رایانه‌ای. به عبارتی نشانه‌ها، علائم و نمادها هستند که از طریق مجاری ارتباطی به سرعت انتقال یافته و به گیرنده می‌رسند. ارتباطات نوین دارای

1. Webster's Third New International Dictionary of the English Language... Spring Field: G and Merriam Co, 1968
2. Berelson and Steiner

۳. مهدی محسنیان‌راد. ارتباط‌شناسی: ارتباطات انسانی (میان فردی، گروهی، جمعی). تهران: سروش، ۱۳۶۹.

ویژگی‌های خاصی است که مهم‌ترین آنها عبارتند از: سرعت انتقال، انتشار گسترده (به دلیل سرعت و مجاری فراوان)، وسایل و امکانات متعدد و متنوع برای عرضه پیام (راديو، تلویزیون، روزنامه و...)، دسترسی عمومی (حتی بی‌سوادان می‌توانند به وسیله تلویزیون پیام را دریافت کنند) و استمرار و پایایی پیام (ضبط پیام بر روی کاغذ، میکروفون، نوارها، دیسک‌ها و...). این ویژگی‌ها که هر کدام شرح مبسوطی را می‌طلبند، باعث شده‌اند که وسایل ارتباطی و علم ارتباطات در دنیای امروز به‌عنوان ابزاری نیرومند مطرح شوند و با یک انفجار اطلاعاتی و حشمتناک، موجی را در عرصه تمدن پدید آورند که الوین تافلر از آن با عنوان "موج سوم" یاد می‌کند. بحث گسترده در پیرامون مباحث ارتباط در این مجال اندک میسر نیست و در این فرصت تنها به طرح و روشن کردن مباحث عمده و اساسی آن که مربوط به این بحث بود پرداخته شد.

اطلاع‌رسانی: کهکشان دانایی

علم اطلاع‌رسانی به‌عنوان دانشی که ساختار ارتباط را متحول ساخته و بر سرعت و عمق آن افزوده و همین‌طور به‌عنوان صافی برای شناسایی اطلاع‌سلیم از سقیم و گفت‌وگویی عالمانه از خوش و بش (که در جای خود مهم و مورد توجه است)، در جهان کنونی، علمی شناخته شده است. اگر چه بسیاری از موضوع‌های مورد توجه اطلاع‌رسانی و ارتباطات مشترک یا بسیار نزدیک به هم هستند، تفاوت این دو در واقع از تفاوت میان دو مفهوم ارتباط و اطلاع ناشی می‌شود. دکتر معتمدنژاد معتقد است: "اطلاع یا خبر یا آگاهی یکی از اشکال ارتباط میان افراد و گروه‌هاست. به عبارت دیگر می‌توان گفت میان ارتباط و اطلاع نسبت کل و جزء برقرار است. یعنی هر خبر و اطلاعی یک نوع ارتباط تلقی می‌گردد ولی هر ارتباطی، اطلاع و خبر محسوب نمی‌شود"^۱. او سپس می‌افزاید: "معنای کلمه مذکور [یعنی اطلاع] به تدریج از صورت کلی آن یعنی "هر خبر و اطلاعی که به نحوی به افراد یا گروه‌های انسانی منتقل گردد"، خارج شده به صورت مشخص "خبرهای وقایع جاری که با وسایل انتشار جمعی... به جماعت انسانی انتقال می‌یابند" در آمده است و اکنون علاوه بر این معنا، عمل ارتباط و انتقال اطلاعات را نیز در برمی‌گیرد^۲.

بنابراین، زمانی محتوای ارتباط در فرهنگ‌سازی نقش خود را ایفا خواهد کرد که دارای اطلاع باشد. به تعبیر روشن‌تر، این علم با تسهیل فراگرد ارتباط، تعیین سطح عوامل و عناصر ارتباط، و از همه مهم‌تر ضابطه‌مند کردن محتوای ارتباط نقش بسیار پراهمیتی را در فرایند گفت‌وگو برعهده می‌گیرد.

۱. کاظم معتمدنژاد، وسایل ارتباط جمعی، ویرایش ۲ (تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۱)، ص ۴۳.

۲. همان، ص ۴۴.

هر نوع ارتباطی در سطح گسترده و وسیع آن که پس از مرز ارتباط درون فردی و ارتباط چهره به چهره، از نوع بدون واسطه آغاز می‌شود، یعنی از انتشار کتاب، روزنامه و مجلات گرفته، تا شبکه‌های اطلاعاتی جهانی طبق ضوابطی که در این حوزه نوین دانش بشری تعیین و تبیین شده است انجام می‌گیرد و بدون توجه به ابزارها و روش‌های آن ناممکن خواهد بود. چنانچه جامعه جهانی را به عنوان یک موجود زنده فرض کنیم و افراد بشر به عنوان سلول‌ها و جوامع مختلف، دستگاه‌های گوناگون این موجود در نظر گرفته شوند، در چنین موجود زنده‌ای سیستم گردش خون، نظام اطلاع‌رسانی جهانی است که محتوای اطلاعاتی فرهنگ‌ها، افکار، و تمدن‌ها را به سراسر بدن می‌رساند و ارتباط مؤثر و حیاتی را در میان دستگاه‌ها و سلول‌های آن برقرار می‌سازد. لازم به ذکر است حوزه‌های علمی دیگر نیز در زمینه اطلاعات به فعالیت می‌پردازند که مهم‌ترین آنها "اطلاع‌پردازی" و علم "سایبرنتیک" یا "خود فرمایی" هستند.

پردازش و تدارک اطلاعات و معلومات به وسیله ماشین‌های خودکار "اطلاع‌پردازی"^۱ نامیده می‌شود. در مورد "سایبرنتیک"^۲ باید گفت که یافتن معادلی دقیق برای آن در فارسی کار دشواری است ولی می‌توان با اندکی اغماض آن را علم "هدایت و کنترل" یا "خود فرمایی" نامید. به هر حال این اصطلاح معرف علمی است که به انسان یا ماشین خودکار، امکان حکومت کردن و فرمان دادن می‌دهد. نوربرت وینر^۳ مبدع این علم آن را "علم کنترل و انتقال پیام‌ها نزد انسان‌ها و ماشین‌ها" معرفی کرد. در حال حاضر سایبرنتیک مانند یک چهار راه بزرگ علمی است که متخصصان علوم گوناگون از آن استفاده می‌کنند.

گفت‌وگو، نسیم دوستی

ویل دورانت در کتاب پر ارج تاریخ تمدن خود آورده است: "ابتدای مرحله انسانیت را باید هنگام پیدایش کلمه و کلام دانست و با همین وسیله بود که انسانیت انسان آشکار گردید... در واقع انسانیت از آن روز آغاز شد که موجودی نیم انسان و نیم حیوان در غار یا بر روی درختی نشست و مغز خود را برای یافتن و اختراع علاماتی صوتی به کار انداخت که بتواند معرف دسته‌ای از اشیای مشابه باشد... از آن روز برای پیشرفت عقلی انسان راه جدیدی باز شد که پایان ندارد، زیرا کلمات برای فکر، منزلت‌افزار کار را دارند..."^۴.

ارتباط گفتاری دارای انواعی است که عبارتند از: ارتباط گفتاری دو نفره، مصاحبه ارتباطی

1. Data Processing

2. Cybernetics

3. Norbert Wiener

۴. ویلیام جونز دورانت. تاریخ تمدن، کتاب اول: مشرق زمین گاهواره تمدن بخش اول ... ترجمه احمد آرام [و دیگران]. (تهران: اقبال؛ فرانکلین، ۱۳۳۷). ص. ۱۱۲.

گفتاری در گروه کوچک، و سخنرانی عمومی (لازم به ذکر است که سخنرانی از نوع ارتباط دو سویه است، هر چند سهم سخنران از نظر ارسال پیام بیشتر است ولی شنوندگان نیز با سکوت، کف‌زدن، ترک جلسه و... به نوعی پیام‌های خود را به فرستنده تفهیم می‌کنند و او را از بازخورد سخنانش آگاه سازند).

اکنون شیوه‌های جدید اطلاع‌رسانی در تمامی انواع ارتباط گفتاری تحول ایجاد کرده‌اند و مرزهای مکانی و زمانی را در هم نوردیده‌اند. امروزه حتی گفت‌وگو نیز با استفاده از وسایل ارتباطی جدید و به صورت رو در رو از فواصل بسیار بعید لازم می‌شود. پدیده کنفرانس از راه دور نمونه‌ای از این تحول است که در آن گوینده و شنونده به تفاوت از نظر یکدیگر آگاه می‌شوند و پیام‌های غیرکلامی طرف مقابل را نیز دریافت می‌کنند.

خط که خود ادامه‌ی زبان بود باعث پیدایش زبان نوشتاری در امتداد زبان گفتاری شد که در حال حاضر عمده‌ترین نقش را در ارتباطات برعهده دارد. در این زمینه نیز روش‌های نوین اطلاع‌رسانی به‌طور روز افزونی دگرگونی ایجاد کرده است.

جدای از ساختار و روش‌ها، گفت‌وگو دارای مقاصدی است که برخی از آنها به اختصار عبارتند از: آگاهی از مسائل، آموزش و روشنگری، ارائه نکته نظرهای متفاوت، تصریح ایده‌ها و آزادی بیان (در گفت‌وگو بایستی اجازه‌ی ابراز عقیده را به دیگران نیز داد). توضیح بیشتر در این زمینه مجال فراخ‌تر می‌طلبد که امید است در آینده به آن پرداخته شود.

گفت‌وگوی تمدن‌ها، رودخانه صلح

«بعضی از تمدن‌ها هم‌زمان در نقاط مختلف جهان وجود داشته‌اند که به ندرت با یکدیگر در ارتباط بوده، یا هیچ رابطه‌ای با هم نداشته‌اند. دیگر تمدن‌ها با هم برخورد داشته و غالباً در تعارض بوده‌اند، به گونه‌ای که یکی از آنها درصدد تفوق و استیلا بر دیگری بوده است. مورد اخیر یعنی رقابت و تأثیر متقابل تمدن‌ها بر یکدیگر طی دو هزار سال گذشته بیشتر متداول گردید. شاید واضح‌ترین مثال آن رقابت بین تمدن‌های اسلام و مسیحیت بوده است... در عین حال تأثیر متقابل بین این دو دین تنها به صورت تعارض تجلی نکرد بلکه "گفت‌وگو" نیز میان آنها وجود داشت.

در ماه سپتامبر گذشته رهبری آینده‌نگر از یک کشور اسلامی، آقای محمد خاتمی رئیس‌جمهور ایران در مجمع عمومی ملل متحد سخنانی به یاد ماندنی در این باره ایراد نمودند. ایشان اظهار داشتند: انقلاب اسلامی مردم ایران... خواستار گفت‌وگوی میان تمدن‌ها و فرهنگ‌هاست، نه برخورد میان آنها. براساس پیشنهاد ایشان مجمع عمومی تصمیم گرفت سال

۲۰۰۱ را به عنوان سال ملل متحد برای گفت‌وگوی میان تمدن‌ها اعلام نماید.^۱

این سخنانی بود که کوفی عنان دبیر کل سازمان ملل متحد در مرکز مطالعات اسلامی دانشگاه آکسفورد ایراد کرد. اما پیش زمینه این سخنان تحولاتی عمده بوده است که در جامعه بین‌المللی و ساختار ارتباطات آن پیش آمده و صاحب‌نظران را به تفکر و تعمق واداشته بود.

پایان جنگ سرد و فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی اندیشمندان را بر آن داشت که به تحلیل ساختار نوین روابط میان کشورها پردازند و به آینده‌نگری در این زمینه دست بزنند.

فرانسیس فوکویاما^۲ از شرایط تازه جهانی به "پایان تاریخ" تعبیر کرد و مدعی شد که: "جهان آینده در سیطره نظام تک قطبی لیبرال دموکراسی غرب خواهد بود".

در تابستان ۱۹۹۳ ساموئل هانتینگتون^۳ رئیس مؤسسه مطالعات استراتژیک دانشگاه هاروارد طی مقاله‌ای پرهیاهو، تحت عنوان "برخورد تمدن‌ها"^۴ دست به یک پیش‌گویی تاریخی زد و به تبیین مناسبات بین‌المللی در جهان آینده پرداخت. این مقاله که در شماره تابستان نشریه فارن افرز^۵ و شماره ۱۶ ژوئن نیویورک تایمز به چاپ رسید، واکنش‌های بسیاری را در سراسر جهان برانگیخت. هانتینگتون معتقد است تمدن غربی، مدرن‌ترین تمدن از تمدن‌های هفتگانه^۶ جهان فعلی به‌شمار می‌رود... لذا غریبان باید:

- چهار عامل سرمایه، فن‌آوری، مهارت، و ابزار جنگی را ... در انحصار داشته باشند.

- برای مقابله با دشمن و خنثی‌سازی عواقب و اتحاد احتمالی رقیب به درکی عمیق از جهان‌بینی فرهنگی، فلسفی، و مذهبی سایر تمدن‌ها دست یابند و هدف خود را در جهت جذب عناصر مشترک این تمدن‌ها و در نهایت انحلال همه آنها به سود خود متمرکز نمایند.

وی معتقد است: "نه تنها امکان برخورد همیشه هست، بلکه جلوگیری از چنین برخوردهایی عملاً امکان‌پذیر نیست و لبه‌های این تمدن‌های درگیر همیشه خونین است".

گراهام فولر پژوهشگر برجسته مؤسسه آمریکایی راند طی مقاله‌ای تحت عنوان "ایدئولوژی آینده" ضمن نقد دیدگاه‌های هانتینگتون، راهکارهای دیگری برای تمدن غرب در مواجهه با تمدن‌های رقیب پیشنهاد کرد. وی از اصطلاح "سه جهان" مائوتسه تونگ سودجست و غرب را

۱. «گفت‌وگوی تمدن‌ها و نیاز به اخلاق جهانی: سخنرانی کوفی عنان دبیر کل سازمان ملل متحد در مرکز مطالعات اسلامی دانشگاه آکسفورد»، همشهری، ۱۶ شهریور ۱۳۷۸، ص. ۶

2. F. Fukuyama

3. Huntington

4. The Clash of Civilization

5. Foreign Affairs

۶. منظور: تمدن غرب، تمدن ژاپنی، تمدن کنفرسیوس، تمدن هندی، تمدن اسلامی، تمدن اسلاو - ارتدوکس و تمدن آمریکای لاتین است. در حاشیه این هفت تمدن درگیر، هانتینگتون یک تمدن فرعی دیگر را به نام تمدن آفریقایی نیز به حساب می‌آورد که ظاهراً در جدال تمدن‌ها چندان کارآمد نخواهد بود.

برای رهایی از جنبش‌های بنیادگرایانه، تحریک به اقداماتی در جهت نوسازی کشورهای جهان سوم نمود... وی از رهبران غرب خواست به‌منظور پیشگیری از ایجاد برخورد میان نظام و تمدن غربی و غیرغربی هر چه سریع‌تر دست به همسان‌سازی و انطباق روش‌های موجود با تحولات جدید جهانی بزنند.

تافلرها (الوین و هایدی) با رد نظریه تعارض آتی اسلام و غرب، گونه دیگری از برخورد تمدن‌ها را مطرح می‌سازند و معتقدند: "امروز صف‌آرایی تمدن‌های جهانی شکل دیگری به خود گرفته است. ما با شتاب تمام به سوی ساختاری کاملاً متفاوت از قدرت در حرکتیم که جهانی را ایجاد می‌کند که دیگر دو نیمه نیست. بلکه به وضوح میان سه تمدن متضاد و رقیب تقسیم شده است." از نظر تافلرها این برخورد بالقوه آن‌قدر بزرگ است که می‌توان از آن به‌عنوان "برخورد ابرتمدن‌ها" یاد کرد. سه ابر تمدن مورد نظر تافلرها عبارتند از: تمدن کشاورزی، تمدن صنعتی، و تمدن دانایی.

سه نظریه اول براساس برتری تمدن غرب بنا شده بودند و آخرین نظریه یعنی نظریه تافلرها، بیشتر بر تطور تاریخ تمدن در گذر زمان اشاره دارد، تا مناسبات میان آنها. فوکویاما به کلی تمدن‌های دیگر را به حساب نمی‌آورد و تنها یک‌ه‌تاز عرصه را تمدن غرب می‌داند. هانتینگتون برخوردی خونین را پیش‌بینی می‌نماید و فولر دلسوزانه و با نگاهی مادرانه به سایر تمدن‌ها که خود اجداد تمدن غرب هستند می‌نگرد.

در این میان سیاستمداری اندیشمند - معمولاً این دو صفت کمتر در کسی جمع می‌شود - یعنی جناب آقای خاتمی رئیس‌جمهوری کشور عزیزمان پیشنهاد "گفت‌وگوی تمدن‌ها" را در صحن عمومی سازمان ملل متحد ابراز می‌نماید و به تبیین آن برای ملت‌های دنیا و حکمرانان آنان همت می‌گمارد. آنچه نظریه وی را از سایر نظریه‌ها متمایز می‌سازد اول تفاوت و تقابل گفت‌وگو در مقایسه با سایر انواع تأثیرگذاری و برخورد میان تمدن‌های گوناگون است، و در وهله دوم تأکید بر عنصر تمدن و به‌دنبال آن دانش و فرهنگ بشری است و گرنه تبادلات سیاسی و اقتصادی از دیرباز میان ملت‌ها رواج داشته است و سخنی نو نیست. به‌نظر می‌رسد مجموع این دو عامل، یعنی تأکید بر منطقی‌گفت‌وگو و محتوای آن در این نظریه بوده است که توانسته توجه همه جانبه جامعه جهانی، از متفکران تا سیاستمداران، و از نخبگان تا عوام را به خود جلب کند و اولین سال قرن جدید را با این نام پر‌محتوی در تاریخ بشر همراه سازد.

بحث و نتیجه‌گیری

گفت‌وگو در هر سطحی از آن، نوعی ارتباط است، و ارتباط یعنی انتقال اندیشه‌ها، تبادل

اخبار، نکته نظرها، و تجارب که هرگاه با تأثیرات اجتماعی همراه شد، در محدوده اطلاعات قرار می‌گیرد. زمانی که این تأثیر متقابل در سطح تمدن‌ها مطرح باشد نکته نظرهای متفاوتی را برمی‌انگیزد که به برخی از آنها پرداختیم. از آنجایی که پدیده اطلاعات امروزه عمیقاً با اقتصاد جهانی درهم آمیخته است، نمی‌توان آن را از سایر مسائل بین‌المللی که سیاست‌های جهانی و ملی بر آنها استوارند جدا ساخت. روند عمومی کردن راه‌های دسترسی به فن‌آوری‌های نوین اطلاع‌رسانی که کشورها را مجاز می‌سازد تا به عنوان عضوی در جامعه اطلاعاتی در حال تولد شرکت داشته باشند، موضوع جدیدی است که سیستم روابط بین‌المللی متحد و مجموعه جامعه بین‌المللی قرن آینده را به چالش فرا می‌خواند.

در گذشته که ارتباطات محدود به حوزه‌های جغرافیایی کوچکی می‌شد، فرهنگ‌سازی در همان محدوده صورت می‌گرفت. ولی در اثر توسعه ارتباطات جوامع، که حاصل تحول در ساختار ارتباط، عمق پیام و دستگاه‌های ارتباطی است، اکنون فرهنگ‌سازی در سطح گسترده‌تری انجام می‌شود و به وضوح تأثیرگذاری و تأثیرپذیری فرهنگ‌های مختلف را در زمان‌های بسیار کوتاه بر روی هم مشاهده می‌کنیم.

اطلاع‌رسانی به عنوان ابزاری در خدمت گفت‌وگوی میان تمدن‌ها یا ساختاری که بدون آن حجم گسترده ارتباطات انسانی قابل کنترل نخواهد بود در این عرصه جدید جایگاه خود را باز می‌یابد. امید است در مجال دیگری به امکانات فراهم شده در این دانش برای چنین گفت‌وگویی به شکل مصداقی و نیز دیدگاه اطلاع‌رسانی درباره موانعی که بر سر راه آن وجود دارد پرداخته شود. به جاست متخصصان ایران در حوزه‌های گوناگون، حال که خاستگاه این نظریه از این مرز و بوم بوده است، به روشن شدن هر چه بیشتر آن از جنبه‌های مختلف نظری و کاربردی بپردازند، انگیزه اصلی از این نوشتار نیز همین بوده است.

مأخذ

۱. اسدی، علی. *افکار عمومی و ارتباطات*. تهران: سروش، ۱۳۷۱.
۲. اسمیت، آنتونی. *ژئوپولیتیک اطلاعات یا شیوه‌های سلطه‌جویی فرهنگی استعمار در جهان از طریق رسانه‌های همگانی*. ترجمه فریدون شیروانی. تهران: سروش، ۱۳۶۴.
۳. تافلر، الوین. *موج سوم*. ترجمه شهیندخت خوارزمی. تهران: نشر نو، ۱۳۶۲.
۴. سیمونه، بانوج. *همکاری‌های فرهنگی در سطح جهانی*. ترجمه رضا مصطفی زادگان. همشهری، ۱ شهریور ۱۳۷۸.
۵. صبا، ایرج. *شیوه بهره‌گیری از کتابخانه و منابع آن (آشنایی با کتابخانه و اصول کتابداری)*. تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۲.
۶. فراگوزلو، محمد. *پربشانی در نظریه برخورد تمدن‌ها*. همشهری، ۳ شهریور ۱۳۷۸.
۷. فراگوزلو، محمد. *جنگ میان تمدنی*. همشهری، ۶ شهریور ۱۳۷۸.

۸. محسین‌راد، مهدی. ارتباط‌شناسی: ارتباطات انسانی (میان فردی، گروهی، جمعی). تهران: سروش، ۱۳۶۹.
۹. معتمدنژاد، کاظم. وسائل ارتباط جمعی. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۱.
۱۰. میرسعید قاضی، علی. تئوری و عمل در روابط عمومی و ارتباطات. تهران: مبتکران، ۱۳۷۰.